

Index

Geneeskunde in het Oude Rome

Korte geschiedenis van de geneeskunde in het Oude Rome	6
<hr/>	
I. Rationele geneeskunde	8
1. Artsen in de Romeinse maatschappij	8
2. Geneeswijzen en Romeins inzicht in het menselijk lichaam	11
3. Chirurgie en chirurgisch materiaal	13
4. Geneeskunde in het Romeinse leger	16
5. Gynaecologie	17
II. Religieuze geneeskunde	19
1. Diverse cultussen	19
2. De mythe rond Asklepios	20
3. Het afbeelden van Asklepios	21
4. Esculaap versus caduceus	22
5. Geneeswijzen in Asklepieia	24
<hr/>	
Eindbeschouwing: links naar het heden	26
Bronnen	27
Bijlagen	

Korte geschiedenis van de geneeskunde in het Oude Rome

Basis uit andere culturen

De eerste inwoners van Latium, waar later het machtige Rome zou rijzen, waren hoofdzakelijk landbouwers en herders, die niet beschikten over een uitgebreide literaire en filosofische traditie zoals de Grieken die hadden. Ook de mythologie was minder sterk aanwezig en de geneeskunde was dan ook eerder empirisch dan religieus. In die tijd was het de pater familias die voor dokter speelde. In deze vroeg-Romeinse geneeskunde steunde men op twee remedies:

- ∞ Volgens Plinius ⁽¹⁾ kenden de Romeinen toen vreemde krachten toe aan **wol**. Ongewassen wol, geweekt in een mengsel met onder andere vet in, was goed voor kneuzingen en zwellingen.
De wol van een ram, gewassen in koud water en geweekt in olie, werd gebruikt om ontstekingen in de baarmoeder te genezen.
Wol die in een mengsel van olie, zwavel, azijn, pek en soda was gedrenkt, hielp tegen het spit in de rug.
- ∞ Naast wol diende ook **kool** tot het genezen van oneindig veel kwaaltjes. Het eten van kool was bijvoorbeeld koortswerend, net als het drinken van de urine van iemand die kool had gegeten.

Een voorbeeld van een vroeg-Romeinse remedie:

“Als je een reden hebt om bang te zijn dat je patiënt (of één van je runderen) ziek zal worden, geef hem dan het volgende middeltje voordat hij ziek wordt: 3 korrels zout, 3 laurierbladeren, 3 stukjes prei, 3 teentjes knoflook, 3 snuifjes wierook, 3 planten Sabijns kruid, 3 blaadjes kool, 3 witte bonen, 3 kolen en 3 pinten wijn. Je moet deze dingen allemaal verzamelen, weken en toedienen terwijl je rechtstaat, en de persoon die het middel toedient moet dan ook nog eens aan het vasten zijn. Dien het middel aan elke os of aan elke patiënt drie dagen lang toe, en verdeel het op een dergelijke manier dat, wanneer je drie doses hebt gegeven, alles op is. Zie erop toe dat zowel patiënt als toediener rechtstaan, en gebruik een houten vat om het spul in te bewaren.” (Cato) ⁽²⁾

Maar de Romeinen hebben heel veel aspecten van hun samenleving overgeërfd van vroegere culturen. Van de Etrusken erfden ze de waarzeggerij en een aantal divinatorische en magische technieken in de geneeskunde, zo kenden ze bijvoorbeeld de hepatoscopie, het lezen van voortekenen in dierenleveren. Maar vooral de Griekse medische traditie werd overgenomen. Op Hippocrates' grondbeginselen in de medische wetenschap werd verder gebouwd, en wat de Hellenistische wereld al gepresteerd had op het vlak van anatomie, fysiologie en therapeutiek werd overgenomen, verbeterd en aangevuld. Ook de Romeinse waarzeggerij en de godsdienst hadden wel degelijk een Griekse basis. Horatius zei het zo: “Graecia capta ferum victorem cepit.” ⁽³⁾

De komst van Asklepios naar Rome

Aan het begin van de 3de eeuw voor Christus brak in Rome een desastreuze pestepidemie uit, althans, dat is wat geschiedschrijver Aurelius Victor ons vertelt. ⁽⁴⁾ De toestand werd onhoudbaar, zeer veel mensen moesten eraan geloven en men werd steeds wanhopiger. Een ramp van zulke omvang kon enkel en alleen het werk van de goden zijn, en er zat niets anders meer op dan op diezelfde goden een beroep te doen. De Wijzen van Rome sloegen de Sibillijnse Boeken open en

¹ www.med.virginia.edu/hs-library/historical/antiqua/textj.htm

² www.med.virginia.edu/hs-library/historical/antiqua/textj.htm

³ www.med.virginia.edu/hs-library/historical/antiqua/textj.htm

⁴ De geneeskunde, van magie tot wetenschap, 1997, p79

kwamen zo iets meer te weten over een zekere Asklepios, een halfgod die zich bezig hield met de geneeskunde en woonachtig was in Griekenland. Asklepios' voornaamste heiligdom bevond zich in Epidaurus, waarheen Rome tien gezanten zond. Daar vroegen zij om hulp aan het pompeuze standbeeld van de god, en het antwoord liet niet lang op zich wachten: de legende vertelt dat plotseling een monsterachtige slang van onder het voetstuk van het beeld kroop en recht naar het schip kronkelde. Eens het schip in Ostia aanlegde, verliet de slang onmiddellijk de boot, siste richting Tiber en zwom recht naar het Tiberius-eiland. Daar hield het dier halt, en het was duidelijk dat Asklepios dit eiland had uitgekozen om te dienen als toevluchtsoord en verzorgingscentrum: hier bouwde men het Romeinse asklepieion. Na enige tijd was de pestepidemie verholpen. Asklepios' naam werd gelatiniseerd en voortaan heette de god **Aesculapius**.

Toch werd de cultus van Asklepios niet direct onnoemelijk populair. Het asklepieion was dan wel verwezenlijkt, maar de geneeskunde schonk niet veel aandacht aan de asklepische manier van genezen.

De eerste dokter in Rome

In zijn *Historia Naturalis* vertelt Plinius ⁽⁵⁾ dat de eerste echte dokter die zich in 219 voor Christus te Rome vestigde Arcagathus heette. Hij kwam van de streek van Sparta. Eens in Rome verkreeg hij de normale burgerrechten van een Romein en kreeg hij de toelating om een medische praktijk te starten. Op dat ogenblik kende Rome echter nog geen dokters en werden enkel bijgelovige middeltjes en religieuze praktijken toegepast om een ziekte te verhelpen. Arcagathus was een gespecialiseerd vulnerarius, hij had zich verdiept in het verzorgen van wonden, en hij werd direct al populair. Maar deze populariteit bleef niet duren. Plinius gaf hem in zijn boeken de naam 'carnifex', wat we kunnen vertalen als 'de slager' of 'de beul'.

Doorbreken van de rationele aanpak

Vanaf 146 voor Christus begon Rome aan haar enorme expansie, en weldra kwam men in contact met het nazinderen van de Hellenistische wetenschap. De Romeinen raakten in de ban van de Griekse eruditie. Wie het Grieks machtig was getuigde van standing, en het werd een teken van intelligentie om tragedies van Griekse auteurs te lezen. Tal van Griekse wetenschappers vestigden zich in Rome: Rome plukte de vruchten van hun kennis en vulde die aan. Hippocratische voorschriften dienden als basis voor de Romeinse geneeskunde; godsdienst en bijgeloof weken voor de rationele aanpak.

De geneeskunde kreeg naarmate de tijd vorderde een steeds minder religieus karakter. Toch bleven de cultus van Asklepios en nog een paar andere cultussen in trek, deze werden niet aan de kant gezet, ze werden alleen minder gekozen. De geneesheer moest soms toegeven dat hij het probleem van een patiënt niet kon oplossen en hij had de waarheid niet in pacht. Op dat moment stapten wanhopige zieken vaak over naar religie.

De scheiding tussen rationele en religieuze geneeswijzen was duidelijk.

Drie gebieden

Uiteindelijk kunnen we in de medische wetenschap in het Oude Rome drie verschillende gebieden onderscheiden:

- ∞ De **landbouwgeneeskunde** van het vroege Rome, zoals voordien besproken.
- ∞ De **rationele geneeskunde** die een wetenschappelijk, pathologisch karakter had, zoals behandeld in het komende eerste deel.
- ∞ De **religieuze geneeskunde**, die onder andere de cultus van Asklepios inhoudt en die behandeld wordt in het tweede deel.

⁵ www.med.virginia.edu/hs-library/historical/antiqua/textj.htm

I. Rationele geneeskunde

1. Artsen in de Romeinse maatschappij

Het prestige van een arts in Rome

In het begin van het doorschemeren van de Griekse geneeskunde in Rome beschouwde de gemiddelde Latijn de geneeskunde als handenarbeid en dus niet erg hoog qua niveau. De medische wetenschap was eerder een vernederende bezigheid: de geneesheer in Rome hoorde niet bij de sociopolitieke elite. Rijke Romeinen lieten hun kwaaltjes verzorgen door daartoe bestemde slaven die meestal afkomstig waren uit Griekenland en Klein-Azië, en die dus wel iet of wat afwisten van het behandelen van wonden.

Geneesheren waren dus over het algemeen Grieken (velen waren vrijgelaten Griekse slaven), en zij hadden het niet gemakkelijk, want in Rome heerste er t.o.v. deze bevolkingsgroep heel wat racisme. Plinius de Oudere schrijft dat hij een hekel had aan Grieken, en zeker aan Griekse dokters:

“Helaas bestaat er geen wet tegen incompetentie, geen enkele maatregel wordt genomen om een voorbeeld te stellen. Zij (de geneesheren) leren uit de risico’s waaraan zij ons lichaam blootstellen en voeren experimenten uit die de dood van hun patiënten als gevolg hebben. En toch zijn zij de enigen die niet wegens moord worden veroordeeld.”⁽⁶⁾ (Plinius)

Vergeleken met het ontzag en de eerbied die een arts genoot in de Hellenistische wereld, sloeg de behandeling die de Romeinen aan hun dokters gaven echt alles. Geneesheren werden raar bekeken en niet aanvaard, en slechts weinig Romeinen wilden het beroep uitoefenen. Langs de andere kant maakten de rijke Romeinen wel gretig gebruik van hun kennis. Wanneer een Romein zich dan al waagde aan het medische beroep, werd daar liever met geen woord over gerept. Asklepiades van Bithynië, die leefde van 120 tot 70 voor Christus, was arts van beroep, maar in geschriften wordt dat nauwelijks vermeld. Dan te bedenken dat Asklepiades een mijlpaal vormde in de geschiedenis van de geneeskunde daar hij de humorale leer van Hippocrates in twijfel trok en zijn leer der atomen ertegenover plaatste, in navolging van de filosoof Democritus.

“Het lichaam bestaat uit een nagenoeg onbeperkt aantal regelmatig bewegende atomen waartussen de lichaamssappen stromen. Ziekten zijn het gevolg van de samentrekking en de uitzetting van de vaste deeltjes van het lichaam... Die moleculen zijn tot in het oneindige deelbaar; het is uit hun beweging en uit hun deling dat alle samengestelde lichamen ontstaan. Warmte en koude komen voort uit de beweging van de atomen.”⁽⁷⁾ (Asklepiades)

Asklepiades’ atomische leer was revolutionair, maar kreeg geen navolging. Net als de filosofen Democritus (460-370 voor Christus) en Lucretius (98 – 55 voor Christus) genoot Asklepiades geen aanzien in zijn tijd.

Stilaan meer aanzien

Na enkele decennia werd het keizerrijk gevestigd: Rome kwam in haar topperiode en de Latijnse cultuur floreerde. De mentaliteit ten aanzien van Griekse geneesheren veranderde geleidelijk en het werd de Griekse dokters mogelijk gemaakt om een Romeinse familienaam te kiezen. De bekendste geneesheer van Klein-Azië, Klaudius Glēnos, heette in Rome Claudius Galenus. Het Grieks ging als medische voertaal niet verloren.

⁶ De geneeskunde, van magie tot wetenschap, 1997, p80

⁷ De geneeskunde, van magie tot wetenschap, 1997, p80

De praktijk van de geneesheer

Een arts kon naar eigen keuze zijn kunst uitoefenen ten dienste van de stad of privaat. Wanneer hij door de stad werd aangesteld, kreeg hij een vergoeding die contractueel was vastgelegd. Boven op zijn vast loon ontving hij van zijn patiënten ook nog een honorarium. Het bedrag werd gekozen door de patiënten, de broodwinning van de arts hing dus af van het al dan niet vrijgevig zijn van zijn klantenbestand. Geneesheren die werkten in dienst van de stad en die een goede reputatie hadden, konden dan ook nog eens profiteren van een aantal voordelen: soms werden zij vrijgesteld van hun legerdienst of moesten zij minder belastingen betalen.

Naast de gewone dokters waren er ook nog een aantal geneesheren die instonden voor de verzorging van arme mensen, die geen medische hulp konden betalen en die daarom gratis konden genieten van geneeskundige bijstand.

De opleiding van een medicus

Het beroep van de arts kende in Rome geen limitering. Er bestond geen geregulariseerde of gestandaardiseerde opleiding, en daardoor kon iedereen die dat wilde zich een dokter noemen. Als een dokter succes had met zijn methoden, trok hij des te meer patiënten aan, maar als het niet wilde lukken, keek men uit naar een andere job zoals slager of bakker.

“Tot voor kort was Diaulus arts; nu is hij ondernemer. Nu hij ondernemer is, doet hij nog steeds hetzelfde als wat hij deed toen hij nog dokter was.”⁽⁸⁾

“Nu ben je een gladiator, hoewel je niet zo lang geleden nog ophthalmologist was. Je deed hetzelfde toen je dokter was als wat je nu doet als gladiator.”⁽⁹⁾

Indien het niet ging om onvervalste kwakzalvers, dus als het om mensen ging die het werkelijk meenden in de geneeskunde, ging men gewoonlijk op stage bij een andere geneesheer.

“Ik voelde me een beetje ziek en ik riep dokter Symmachus. Wel, je kwam, dokter Symmachus, maar je bracht honderd studenten met je mee. Honderd ijskoude handen trokken en stootten aan me. Ik had geen koorts toen ik je riep, Symmachus, maar nu wel.”⁽¹⁰⁾

Het gevolg was dat er heel wat pseudo-dokters rondliepen, die meer kwaad dan goed deden in de maatschappij. Uiteindelijk werd het voor de verschillende dokters in de stad een sport om zo veel mogelijk klanten te winnen, en daarvoor gebruikte men diverse technieken en bood men uiteenlopende services aan, gaande van het van de kroeg naar huis brengen van patiënten tot het vertellen van schunnige moppen tijdens de doktersvisite. Het beroep van de arts werd een concurrentiestrijd, en tussen het aanbod aan geneeskundigen zaten er heel wat capabele artsen, maar ook een hoop kwakzalvers.

Keizer Antonius Pius (86 – 161 na Christus) zag in dat deze situatie onhoudbaar was en ontnam de artsen hun privileges. Alexander Severus (208 – 235 na Christus) voerde eindelijk een wetgeving in die de artsenopleiding en hun vergunning reglementeerde. De opleiding van de dokter was niet langer individueel, maar stond voortaan onder het gezag van professoren die werden vergoed door de staat, maar die ook werden gecontroleerd.

⁸ Martialis, Epigrammen 1.47, zie www.med.virginia.edu/hs-library/historical/antiqua/textj.htm

⁹ Martialis, Epigrammen 8.74, zie www.med.virginia.edu/hs-library/historical/antiqua/textj.htm

¹⁰ Martialis, Epigrammen 5.9, zie www.med.virginia.edu/hs-library/historical/antiqua/textj.htm

Vrouwen als artsen

In tegenstelling tot het medische beroep in de Griekse beschaving, was het in Rome aan de vrouwen wel degelijk toegelaten om het beroep van geneesheer uit te oefenen. Het gebeurde niet veel, maar het was toegestaan. De meeste vrouwen die in de geneeskunde stapten, werden vroedvrouw. Ook konden zij bijvoorbeeld apothekeres worden, kortom, er werd geen probleem over gemaakt, al was het zeldzaam.

2. Geneeswijzen en Romeins inzicht in het menselijk lichaam

De Romeinse geneesheer erkende twee geneeswijzen: eerst moest het lichaam gezuiverd worden van alle kwalijke stoffen die ervoor zorgden dat het lichaam ziek was, daarna moest het lichaam genezen worden.

Zuiveren

Om het lichaam te zuiveren bestonden verschillende methodes, afhankelijk van het probleem waarmee de zieke te kampen had. De Romeinen wisten dat een stof die in een te grote hoeveelheid voorkwam in het lichaam verwijderd moest worden, maar dat bijvoorbeeld aderlatingen en lavementen ook gevaren inhielden. Enkele voorbeelden:

- ∞ **Aderlating**, al dan niet d.m.v. bloedzuigers, waren helemaal niet gevaarlijk als ze gebeurden door geneesheren die al een paar jaar ervaring hadden. Groentjes maakten al eens foutjes... Want als de insnijding te dicht kwam bij zenuwen of slagaders, kon dat nare gevolgen hebben zoals bloedingen en verlamming.
- ∞ **Laatkoppen** waren vervaardigd uit brons of hoorn. Bronzen laatkoppen hadden een wijkje dat aangestoken werd voordat de kop op de huid van de zieke werd gezet. Hoornen laatkoppen hadden een klein gaatje waardoor de dokter met de mond de lucht uit de laatkop zoog totdat die zich had vastgehecht: dan werd het gat gedicht met een wassen stop.
- ∞ **Purgeermiddelen, braakmiddelen en lavementen** werden minder frequent voorgeschreven omdat de stoffen die daarvoor werden gebruikt vaak schadelijk waren voor de maagwand en de ingewanden, en omdat gewenning kon optreden en de behandeling dan geen zin meer had. Braakneigingen wekte men op d.m.v. een mengsel van lauw water, honing en zout en soms wit nieskruid. Voor magere personen werd deze behandeling sterk afgeraden.

Genezen

De medicijnen die daarna werden toegediend waren vaak kruiden, die in allerlei samenstellingen nagenoeg overal geschikt voor werden geacht. Plinius vermeldt in zijn *Naturalis Historia* een hele beschrijving van alle door de Romeinen gebruikte kruiden, met de namen van meer dan 40 soorten. Men gebruikte nogal veel knoflook, dat praktisch overal voor kon dienen: van lepra tot krankzinnigheid. Komkommersaus met mosterdzaad was een perfect middelje tegen epilepsie en affodil hielp uitstekend tegen zweren en wratten. Saffraan was goed voor de ogen, pioenen hadden een magische genezende werking, venkel hielp tegen de zenuwen. Bij koorts had Plinius volgende remedie: men maakte kattendek vast met de teen van een uil aan de staart van een kat die net voor afnemende maan was gedood. Dit geheel conserveerde men in zout en werd vermengd met wijn. Enkele dagen laten staan en... klaar is kees! Smakelijk! ⁽¹¹⁾

Natuurlijk moest bij de behandeling de patiënt steeds op zijn gemak zijn, anders kon het hele boeltje niet doorgaan, zo vond Celsus:

“De zieke moet steeds gerust gesteld worden, want bij lichamelijke pijnen horen ook geestelijke pijnen.” ⁽¹²⁾

Romeins inzicht in het menselijk lichaam

Romeinse geneesheren wisten misschien niet altijd een pasklaar antwoord op ziekten en trauma's. Medische problemen kenden soms geen oplossing, maar we kunnen zeker zeggen dat de Romeinen observeerden en ze probeerden te behandelen. Op het vlak van anatomie kenden zij het onderscheid

¹¹ De Wereld der Romeinen, 1996, p90

¹² De geneeskunde, van magie tot wetenschap, 1997, p87

tussen **aders en slagaders**, en ze begrepen maar al te goed hoe het spijsverteringsstelsel werkte, of hoe het ademhalingssysteem in zijn werk ging. Zenuwen, ligamenten en pezen haalden zij door elkaar en gaven ze één en dezelfde term, maar ze wisten wel dat de **zenuwen** in verbinding stonden met de hersenen en het ruggenmerg. Het gezicht, het gehoor en de reukzin verklaarden zij op een foute manier, maar de opvatting daaromtrent van Lucretius, die toen niet gangbaar was maar die wel stamt uit die tijd, is toch opmerkelijk. Hij beschouwde het **gehoor** als resultaat van de prikkeling van het oor door atomen (de geluidsgolven die wij kennen) die door de stem werden voortgebracht. ⁽¹³⁾ Tevens zag Galenus in het oog het principe van de spiegel die het beeld van de wereld die wij zien reflecteert.⁽¹⁴⁾

Op het vlak van de fysiologie van de vrouw en de **gynaecologie** is veel neergeschreven en verwezenlijkt. De Griekse geneesheer Soranos van Efeze, die leefde in de 1ste eeuw na Christus, heeft een boek geschreven dat de titel draagt: 'Over de ziekten van vrouwen'. Daarin beschrijft hij vijftien **liggingen van de foetus** in de baarmoeder. Bij moeilijke bevallingen kon de vroedvrouw het kind terug in een natuurlijke, juiste ligging leggen, en als dat niet lukte, dan was er nog steeds de **keizersnede**. (zie hoofdstuk gynaecologie)

Het moet ook even gezegd dat in Rome de **plastische chirurgie** is ontstaan. Men voerde neus- en oorcorrecties uit en verkleinde littekens.

Verstuikingen behandelde men aanvankelijk met incisies, later met pleisters. **Breuken** werden altijd gezet.

Topchirurgen slaagden erin om met een naald **staar** uit het oog te verwijderen. **Schedelboringen** vonden ook reeds plaats, maar niet altijd met succes: vele teruggevonden skeletten hadden een gat in de schedel.

Kortom, in de meest gangbare geneeskunde kwamen de goden niet veel meer aan te pas. In de asklepieia deed men nog steeds aan religieuze therapie, maar stilaan gebruikte men die hoofdzakelijk voor geestesziekten. Voor veel voorkomende problemen, die dokters gewend waren en waarvoor zij een oplossing hadden, ging men naar de patholoog.

¹³ De geneeskunde, van magie tot wetenschap, 1997, p85

¹⁴ De geneeskunde, van magie tot wetenschap, 1997, p85

3. Chirurgie en chirurgisch materiaal

De Romeinen beschouwden het menselijk lichaam als iets heiligs waar niet aan geraakt mocht worden. Wee diegene die deze ongeschreven regel niet respecteerde! Daarom vonden op lijken van gewone burgers geen dissecties plaats: het hoorde niet. Wie het lichaam van de mens langs de binnenkant wou bestuderen, wat redelijk noodzakelijk is in de geneeskunde, moest het maar stellen met de kadavers van dieren, en af en toe werd er al eens een lijk van een ter dood veroordeelde of van een vijand, gedood in de strijd, gedissecteed. De geneesheer Celsus ging hier tegenin. Hij redeneerde:

“Hoe kan men een ziek orgaan genezen als men niet weet waar het zich bevindt?”

“De pijnen en de ziekten beginnen in het lichaam, en zonder kennis van die lichaamsdelen kan men ze niet genezen.”⁽¹⁵⁾

Toch veranderde men niet van mentaliteit: anatomische studies bleven een grote zeldzaamheid. Medische scholen hadden geen dissecties op hun programma staan. Heelkundige ingrepen waren heel beperkt en er werd slechts ingegrepen als dat echt nodig was: het zetten van breuken, het verwijderen van pijlpunten en amputaties zijn enkele voorbeelden van operaties die zo dringend waren dat ze wel moesten doorgaan. Interventies waren bijgevolg enkel in trek in tijden van oorlog en de chirurgie werd een deel van de militaire geneeskunde.

Medisch materiaal

Langs Romeinse wegen zijn grafmonumenten voor geneesheren uit het leger teruggevonden waarop gebeeldhouwde of geschilderde weergaven van hun medische instrumenten waren terug te vinden. Aan de hand hiervan heeft men het Romeins arsenaal aan medisch materiaal kunnen reconstrueren. Ook zijn in ruïnes (onder andere in Pompeï en in Herculaneum), originele instrumenten gevonden. Opvallend is dat ze heel sterk gelijken op het huidig medisch materiaal.

Aanvankelijk waren de chirurgische instrumenten van de Romeinen redelijk primitief, maar toen men op zeker moment de techniek vond om de specifieke vormen van de noodzakelijke instrumenten uit te slijpen, ging de chirurgie erop vooruit. Bij het vinden van nieuwe metalen met een zacht prijsje en een geringe hardheid liep het al helemaal los, want nu slaagde men er steeds beter in om heel scherpe randjes aan te brengen waar nodig. Het materiaal was meestal vervaardigd uit brons, of soms ook uit zilver. IJzer gebruikte men praktisch niet.

Instrumenten werden evenwel niet vervaardigd door daartoe gespecialiseerde vakmannen. Wanneer een dokter materiaal nodig had, ging hij naar dezelfde vakmannen die schilden en dergelijke produceerden.

Men heeft een uitgebreide verzameling aan chirurgisch materiaal teruggevonden, waartoe onder andere behoorden:

✂ Tangen

✂ Veel **scalpels** hadden twee uiteinden. Langs de ene kant was er een recht lemmet om incisies te maken, langs de andere kant was er een gebogen lemmet om mee te krabben. Ook kwam het voor dat aan één van de twee kanten een spatel of een lepel zat. Vaak was het hecht van zulke instrumenten zeer fijn bewerkt en had het de vorm van een pijl.

✂ **Spatels, paletten en lepels** werden gebruikt voor de bereiding van geneeskrachtige zalven en dergelijke.

✂ **Laatkoppen** werden onder andere gebruikt om abcessen leeg te zuigen, gezwellen te verwijderen of om wervels recht te zetten.

✂ Slijpstenen

✂ **Homeostatische windels**

¹⁵ De geneeskunde, van magie tot wetenschap, 1997, p81

- ∞ **Heelkundige messen** bestonden in het algemeen uit een stalen lemmer in een bronzen hecht. Sommige messen hadden zelfs een los lemmer, waardoor het mes multifunctioneel werd: men kon het hecht ook nog vastmaken aan andere instrumenten.
- ∞ Het **volsella** was een soort pincet. De naam bestaat uit het Latijnse werkwoord *vellere* (hard trekken, uittrekken) en het verkleinend suffix *-ellus*. Net als tal van andere instrumenten werd het volsella ook gebruikt voor andere doeleinden. Bijvoorbeeld: in de cosmetica werd het gebruikt om te ontharen, en in het huishouden gebruikte men het om de wick van een olielamp te snuiten.
- ∞ Het **precella** was een chirurgisch pincet dat zowel in de tandheelkunde als in de beenderchirurgie werd gehanteerd, onder andere om kleine botsplinters te verwijderen.
- ∞ De **specillum** (een sonde) komt van het Latijnse woord *specere* (bekijken). De sonde diende tot twee doeleinden. Langs de ene kant bevond zich een puntig, krom of snijdend uiteinde, dat werd gebruikt om botsplinters of projectielen op te sporen in een wonde. Het andere uiteinde liep meestal uit in een spatel of een lepel.
- ∞ **Kyathiskos of lepelsondes** werden gebruikt in de farmacologie en dienden om remedies te doseren of te verpulveren.
- ∞ De **katheder** is tot op vandaag de dag nog niet veranderd.

Veel Romeinse chirurgische instrumenten zijn gevonden tijdens opgravingen in het Nabije Oosten, in het huidige Jordanië en Syrië. Dit waren in de Romeinse periode strategische provincies aan de grens van het keizerrijk, waar uiteraard tal van conflicten hebben plaatsgegrepen. Heel veel gewonden zijn daar verzorgd en dat verklaart weerom het aantreffen van zoveel geneeskundig materiaal in legerkampen.

De chirurg

Celsus vindt dat een chirurg de volgende kwaliteiten moet bezitten:

“Het derde onderdeel van de kunst van het genezen bestaat erin met de handen te verzorgen, zonder daarbij echter het gebruik van geneesmiddelen en een regelmatig dieet te veronachtzamen... de chirurg moet jong en handig zijn, een klare en doordringende blik hebben en een levendige geest, en hij moet voldoende medelijdend zijn om de genezing van de zieke te willen, maar ook niet té medelijdend, om niet door emotie overmand te worden.”⁽¹⁶⁾ Hij moet ook nog eens links en rechtshandig kunnen werken.⁽¹⁷⁾

En om een goede *practicus* te zijn, moet een chirurg ook nog eens beschikken over psychologisch inzicht:

“Als de zieken kleinzerig zijn en verbleken van angst nog voor de chirurg het instrument in de buurt van het gewonde lichaamsdeel heeft gebracht, en zelfs flauwvallen bij de gedachte aan de pijn die zal komen, dan mag men er niet voor terugdeinzen om listen te gebruiken: vertel de patiënt dat u de operatie naar een latere dag zal uitstellen; doe alsof u de wonde gewoon wil uitwassen en het gekwetste lichaamsdeel wil verbinden, leg kompressen en pleisters; eenmaal de patiënt is gerustgesteld en zich niet meer tegen u verzet, snij dan onverwachts!”⁽¹⁸⁾

En om zijn beroep goed te kunnen uitoefenen, moet hij ook tegen een portie horror kunnen, zoals blijkt uit Celsus' beschrijving van een amputatie:

“Met een scalpel wordt tot op het bot gesneden, maar niet bij een gewricht. Is het bot bereikt, dan wordt het vlees er al onderlangs snijdend van losgetrokken, zodat een deel van het bot bloot komt te liggen. Het wordt dan met een kleine zaag zo dicht mogelijk bij het vlees afgezaagd. Het uiteinde van het bot wordt gladgemaakt en de huid wordt eroverheen getrokken.”⁽¹⁹⁾

¹⁶ De geneeskunde, van magie tot wetenschap, 1997, p83

¹⁷ De Wereld der Romeinen, 1996, p91

¹⁸ De geneeskunde, van magie tot wetenschap, 1997, p84

¹⁹ De Wereld der Romeinen, 1996, p91

Verdovende middelen voor een operatie

Onder andere het sap van de alruin (scopolamine), maankop en pillen met een mengsel van bilzekruid (atropine) en papaver (morfine) werden gebruikt als verdovende middelen. Het verdoven van de patiënt was meer gericht op het gemak van de dokter dan op dat van de zieke: over mogelijke risico's staat niet veel te lezen in medische geschriften, net zomin als over het gevaar dat de patiënt zou ontwaken tijdens de ingreep. Vaak kwamen er een paar potige assistenten aan te pas om een tegenstribbelende patiënt vast te houden.

4. Geneeskunde in het Romeinse leger

Voordat de Hellenistische wereld invloed had op Rome, had het Romeins leger geen enkele voorziening op medisch gebied. Als er iemand ziek viel of verzorgd moest worden omwille van een wonde, dan had die pech.

De Hellenistische gewoonte hield in dat de generaals in het leger vergezeld werden van hun persoonlijke arts, die zij daarvoor natuurlijk ook betaalden. Wie gewond was en verzorgd werd door een dokter behoorde tot de hogere rangen in de hiërarchie van het leger. Soldaat Gaius met de pet had die luxe niet. Voor hem was er geen medisch urgentieteam, maar een troep soldaten die fungeerden als medisch korps. Wie eens niet moesten vechten, diende op die manier zijn makkers te verzorgen.

De Romeinen zagen al gauw in dat ze moesten overstappen op een dergelijk systeem, zodat de gewonden toch een klein beetje bijstand genoten. Ze brachten daarbij nog een kleine verandering aan: ze maakten voortaan het onderscheid tussen zieken en gewonden. De gewonden werden op het slagveld geholpen door hun medesoldaten, de zieken werden ondergebracht in een soort veldhospitaal, de valetudinaria. Gewonden die er heel slecht aan toe waren kwamen ook hier terecht.

De medici die in zo'n valetudinarium instonden voor de behandeling van de patiënten waren geen opgeleide dokters, maar soldaten die in de loop van vorige gevechten hadden bewezen dat ze een klein beetje basiskennis hadden van EHBO en primitieve chirurgie. Het ging er dus nogal kunstelig aan toe in zulke 'hospitalen'. Doch na een poosje geraakte het medisch team wel geroutineerd en verkregen zij een beetje inzicht in wat hen te doen stond, of de pijn nu beter bleef zitten of niet, enz... In een site aan de voormalige Germaanse grens heeft men een haard gevonden waarin de instrumenten werden gesteriliseerd.

Toch was het overgrote merendeel van de chirurgie terug te vinden in de militaire wereld. Het leger was de plaats waar het meest diende geopereerd te worden en op plaatsen waar zich fronten bevonden zijn dan ook de meeste chirurgische instrumenten teruggevonden.

In Vergilius' Aeneis komt een passage voor waarin Aeneas gewond is geraakt door een pijl. Zijn makkers helpen hem naar het vestigingskamp, en de chirurg Iapyx komt hem ter hulp met de forceps in de hand. Het lukt Iapyx niet om de pijlpunt uit Aeneas' bil te halen, dus komt zijn moeder Venus hem een handje helpen: ze brengt hem wat essenkruid van op de berg Ida nabij Troje, vermengt het met water uit de Tiber en geeft het hem: Aeneas geneest onmiddellijk.

5. Gynaecologie

Geboortebeperving en anticonceptie

In de Oudheid was men reeds in staat om aan geboortebeperving en anticonceptie te doen. Vrouwen wisten precies welke planten en kruiden zij moesten innemen om behoed te worden tegen conceptie of om abortus teweeg te brengen. Deze kennis werd niet neergeschreven, maar elke vrouw kende deze geheimen door mond-aan-mond-reclame. En wie nog steeds niet wist wat ze moest innemen en op welke wijze, diende maar naar een vroedvrouw of een kruidendeskundige te gaan. Eén van de meest gebruikte kruiden was silphium, een plant die enkel groeide in Cyrene in Noord-Afrika. Cyrene had dus het monopolie en werd een machtige exporteur. De plant kwam op de Cyreense munten en betekende Cyrenes voornaamste bron van inkomsten tot in de 1ste eeuw voor Christus.

Andere planten die men gebruikte voor abortus of anticonceptie waren bijvoorbeeld mirre, artemisia en pennyroyaal (Engelse term). Recente studies hebben aangetoond dat pennyroyaal een substantie bevat die 'pulegone' heet en die een einde stelt aan de zwangerschap bij mensen en dieren.

Zwangerschap en geboorte

Heel wat goden waren met de zwangerschap gemoeid: sommige stonden in voor de vruchtbaarheid (Cybele, Bona Dea, Ceres, Mutata, Fecunditas), andere voor de bevruchting (Janus), de zwangerschap zelf (Juno, Astarte) en de bevalling (Venus, Diana). Vlak voordat een baby geboren werd, werd vaak de godin Juno aangeropen in haar gedaante van Lucina. Men geloofde dat de goden dan zorgden dat de bevalling zonder problemen verliep.

Voor praktische tips diende men bij Soranos van Efeze te zijn, deze man wist reeds hoe een verkeerde foetusligging kon worden rechtgezet. Hij kon ook zien of de foetus voldragen was en gaf advies over het doorknippen van de navelstreng.

Na de geboorte adviseerde Soranos de ogen van de baby te wassen in olie en de eerste twee dagen gekookte honing aan de baby te eten te geven i.p.v. melk. Daarna was moedermelk het beste: het was ten eerste gezond en ten tweede versterkte het de band tussen moeder en kind. Borstvoeding had het voordeel dat het gemakkelijk steriel was en soms ging men wel twee jaar door met het geven van de borst.

De keizersnede

In tegenstelling tot wat de meesten denken, ontleent de keizersnede haar naam niet aan het feit dat Julius Caesar op die manier ter wereld zou zijn gebracht. Sommige bronnen spreken dat zelfs tegen. ⁽²⁰⁾ De keizersnede of caesarea heet zo omdat het de Romeinse Lex Caesarea was die verordende dat een vroedvrouw het levende kind uit het lichaam van de overleden vrouw moest snijden voordat zij werd verast. De wet stelde ook dat een keizersnede niet mocht worden uitgevoerd op een levende vrouw tot de tiende maand van de zwangerschap, wat uiteraard héél héél zelden voorgekomen is. Romeinse dokters waren niet in staat om de keizersnede uit te voeren en de moeder in leven te houden. De ingreep betekende sowieso de dood van de moeder, dus paste men de keizersnede niet frequent toe.

Hysterie

Het woord 'hysterie' is afgeleid van het Griekse woord 'hysteria', wat 'baarmoeder' betekent. De Grieken dachten dat de baarmoeder een autonoom wezen was en dat het zich kon verplaatsen in de buik van de vrouw. Men dacht dat hysterie een ziekte was die veroorzaakt werd door agressieve bewegingen van de baarmoeder en dat de ziekte daardoor eigen was aan vrouwen.

²⁰ www.med.virginia.edu/hs-library/historical/antiqua/textg.htm ⇔ Zorg voor geest en lichaam, 1994, p77

Wandelende baarmoeders

Vanaf de 6de eeuw voor Christus werd de opvatting over de baarmoeder nog vreemder: toen nam men aan dat het geen stationair orgaan was, maar dat het van tijd tot tijd het lichaam verliet, wat niet ten goede kwam van de gezondheid van de vrouw. Aretaeus van Capadocië, die in hetzelfde tijdsvak als Galenus leefde, had het in zijn medische geschriften over wandelende baarmoeders...

(²¹)

²¹ www.med.virginia.edu/hs-library/historical/antiqua/textg.htm

II. Religieuze geneeskunde

1. Diverse cultussen

Zoals reeds gezegd kreeg de geneeskunde naarmate de tijd vorderde een steeds minder religieus karakter. Er werd steeds meer geopteerd voor de rationele aanpak, en de scheiding tussen de religieuze en de pathologische manier van genezen was wel degelijk een feit. Toch had de geneesheer de wijsheid niet in pacht en kon hij ook niet altijd helpen. Bij sommige kwaaltjes moest hij gewoon toegeven dat hij de zieke niet kon helpen. De goden werden dus niet definitief aan de kant gezet: in zulke situaties greep men er nog vaak naar terug.

In landelijke gebieden hechtte men op het vlak van geneeskunde meer belang aan de religie dan in de steden. Hoewel de maatschappij ondertussen doordrongen was van rationalisme, bleef Rome haar goden trouw.

Goden waren begeleiders

De goden vergezelden de mensen van hun geboorte tot zelfs na hun dood, en sommige goden verzekerden ook de goede gezondheid en beschermden de mensen tegen ziektes. Daarenboven stond elk deel van het lichaam nog eens onder bescherming van een god: het hoofd werd bijvoorbeeld gewijd aan Jupiter, de voeten werden beschermd door Mercurius.

Elke godheid zijn specialiteit

In de gezondheid gespecialiseerde goden en godinnen hadden elk hun eigen taak: **Valetudo** was bijvoorbeeld de godin van de goede gezondheid, **Salus** voerde het geneeskrachtige water aan en **Hygieia** stond natuurlijk in voor de hygiëne. Verder waren er nog 25 mindere goden die elk een ziekte voor hun rekening namen. Enkele voorbeelden daarvan:

- ∞ **Angina en Febris** stonden voor de koorts, die trouwens niet aanzien werd als symptoom maar als ziekte.
- ∞ De **Furiën** waren kwaadaardige godinnen die ziekte met zich mee brachten.
- ∞ De **chtonische demonen** waren verantwoordelijk voor dementie, waanzin en epilepsie.
- ∞ De **Larven** waren vrouwelijke demonen die alle soorten neuroses veroorzaakten.
- ∞ **Stercus** was verantwoordelijk voor de vervuiling van water en lucht.

Andere culturen

De Romeinen zochten ook troost in buitenlandse culturen, zoals bijvoorbeeld de cultus van **Isis**, een Egyptische godin. Ook haar man **Osiris** genoot succes en werd aanbeden, omdat hij volgens de mythe had geleden, was gestorven en terug was herboren. Wie hoopte op een beter leven, vond troost bij hem. Overal doken geheime genootschappen en mysteriesekten op.

Ook de cultus van **Attis** kreeg aanhang in Rome. Attis werd in geassocieerd met **Telesphorus**, een zoon van Aesculapius, en beide werden voorgesteld met een Frygische muts en een cadeuceus.

Ten slotte was er ook de Griekse overlevering: de cultus van Asklepios, die in het Latijn **Aesculapius** werd genoemd. Hij was de voornaamste van alle goden i.v.m. de geneeskunde, en ook zeer populair. In dit eindwerk gaan we wat dieper in op Asklepios' cultus. Aangezien de asklepische cultus afkomstig was van het Oude Griekenland, staat op de volgende pagina's vooral de Griekse traditie beschreven. Niettemin houdt diezelfde beschrijving ook verband met Rome, want de cultus werd gewoon overgenomen: er werd nagenoeg niets aan veranderd door de Romeinen. Ook de god zelf, zijn bijbehorende mythe en zijn voorstelling worden besproken.

2. De mythe rond Asklepios

De godheid die in de Griekse en Romeinse cultuur het boegbeeld was van alles wat te maken had met geneeskunde was **Asklepios** (Grieks) ofte **Aesculapius** (Latijn).

In Homeros' vertellingen was Asklepios echter nog geen god, maar Griekse sterveling die de geneeskunde beoefende op het slagveld bij het beleg van Troje.

Pas vanaf het begin van de 5de eeuw voor Christus werd hij vereerd als god der artsen en patiënten en begon de Asklepioscultus te bloeien. Volgens de klassieke mythe was Asklepios de zoon van **Apollo** en het resultaat van diens avontuurtje met de bloedmooie **Koronis**, de dochter van de Thessalische koning Phlegyas. Nochtans was zij uitgehuwelijkt aan Ischys en met deze sterveling trouwde ze uiteindelijk onder druk van haar familie. Toen een witte raaf dit nieuwtje meldde aan Apollo, werd hij gek van jaloezie en in een aanval van woede doodde hij Ischys en beval hij zijn zus Artemis (Lat. Diana) om Koronis ter dood te brengen op de brandstapel. Aan **Hermes** (Lat. Mercurius) vroeg hij om het kind uit de schoot van de stervende Koronis te halen en het toe te vertrouwen aan de centaur **Chiron**. Aan de aureool die de baby omringde, herkende Chiron de zoon van Apollo, en hij nam hem in bescherming en voedde hem op. Ook wijdde hij het kind in in de geheimzinnige wereld van de geneeskrachtige planten en kruiden, en Asklepios blijkt al gauw een vlijtige en uiterst begaafde leerling te zijn: hij overtrof zelfs zijn leermeester. Maar op een gegeven moment ging de jonge Asklepios eventjes te ver: toen hij in zijn enthousiasme zelfs doden tot leven begon te wekken, zagen de goden zich genoodzaakt om in te grijpen daar hij inbreuk pleegde op hun goddelijk voorrecht. Asklepios had van Athena (Lat. Minerva) de macht gekregen om met behulp van het bloed van de gorgoon Medusa te beslissen over leven en dood der mensen. Medusa's aders hadden immers de eigenaardige eigenschap dat het bloed uit de aders aan haar rechterkant in staat waren leven te schenken en die aan haar linkerkant leven konden nemen. Spoedig had Hades (Lat. Pluto) in de gaten dat er iets niet klopte toen hij merkte dat de Onderwereld begon leeg te lopen, en hij trok aan de alarmbel bij oppergod Zeus (Lat. Jupiter). Die maakte korte metten met de uit de hand gelopen situatie en ruimde Asklepios uit de weg met een bliksemschicht. Uit wraak doodde Apollo Zeus' zonen, de Cyclopen, die instonden voor het vervaardigen van de bliksemschichten. Daarop kwam Zeus toch terug op zijn beslissing en maakte hij Asklepios meteen ook onsterfelijk. Op die manier werd Asklepios een god.

Zonen en dochters

Asklepios had twee dochters: **Hygieia** en **Panakeia**, die respectievelijk instonden voor de hygiëne en de geneeskrachtige planten. Verder had hij nog twee zonen, **Machaoon** en **Podalirius**, die tijdens het beleg van Troje hun kwaliteiten als verplegers niet verborgen hielden: voortdurend verzorgden ze de gewonden, hielpen ze hun zieke strijdmakkers en waren ze begaan met de algemene gezondheid van de troepen. Machaoon was één van de soldaten die plaatsnamen in het Trojaanse paard en kwam om tijdens de gevechten, maar zijn broer had meer geluk. Hij overleefde de oorlog en eens terug in Griekenland werd hij de grondlegger van het geslacht der Asclepiaden: het geslacht bij uitstek van grote geneesheren, het valt een beetje te vergelijken met een soort ridderorde, maar dan in de toenmalige geneeskunde. Trouwens: grote geneesheren zoals Hippocrates werden tot deze orde gerekend. Later werd onder de stervelingen Machaoon vereerd als vader van de chirurgie en Podalirius werd schutpatroon van de geneeskunde in het algemeen.

Sommige overleveringen vermelden ook nog een derde en veel jongere zoon, **Telesphorus**, de beschermer van zij die genezen en herstellen (In Rome kreeg hij de naam Attis), en van nog drie andere dochters: **Akeso**, **Iaso** en **Aglaia**, die elk net als hun vader de geneeskunde symboliseerden.

Naast Homeros' vertellingen en de klassieke traditie bestaat er ook nog een derde opvatting over Asklepios, die stamt uit de Hellenistische periode en verhaalt dat hij de zoon was van Thot-Hermes en Assinoë. Deze versie is minder uitgebreid en niet zo gangbaar als de vorige.

3. Het afbeelden van Asklepios

De esculaap

Over het algemeen wordt Asklepios rechtstaand of zittend afgebeeld met in zijn hand de esculaap, de staf waarrond al kronkelend een slang (de kerykeion) naar boven kruipt, en soms staat erbovenop de staf nog een schaalje of een kroes.

De oorsprong van de esculaap

De mythologische oorsprong van deze staf ligt in het volgende verhaaltje: ooit was er eens, ergens in het huidige Turkije, een herder die in zijn been was gebeten door een slang. Toen hij het niet meer houden kon van de pijn, vroeg hij om hulp in het Asclepieion (het religieus hospitaal) van Pergamon. Daar kreeg hij te horen dat zijn situatie hopeloos was, maar de dokters gaven hem een vergif opdat hij een minder pijnlijke en snellere dood tegemoet zou gaan. Vreemd genoeg stierf hij niet: het slangenvenijn en het vergif werkten elkaar tegen en hielden elkaar in evenwicht, zodat de herder genas. Sindsdien is de esculaap het symbool bij uitstek van Asklepios. Sommige overleveringen vertellen dat Asklepios zich zelfs kon transformeren in een slang.

De staf zelf, gemaakt uit het hout van een olijfbom of van een cipres, symboliseert het leven. **Slangen** werden vaak geassocieerd met eeuwig leven, omdat men bij het vinden van oude slangenhuiden dacht dat slangen zich om de zoveel tijd konden verjongen door een nieuwe huid aan te kweken. Vandaar dat de kronkelende slang symbool staat voor jeugd, eeuwigheid, leven na de dood en gezondheid.

De echte oorsprong van de esculaap is in de Mesopotamische wereld terug te vinden. De oudste bekende voorstelling van de kerykeion komt voor op een offervaas voor Gudea, priester-koning van Lagasj. Deze voorstelling stamt uit de 21ste eeuw voor Christus. De slang die zich rond de levensboom kronkelt is in de Mesopotamische traditie het symbool van de oude god Ningirsu.

Asklepios' geleidedieren

Vaak wordt de god van de geneeskunde vergezeld van een **hond** en een **haan**. De haan verwijst naar waakzaamheid en aandacht, twee onmisbare kwaliteiten van een arts, en herinnert aan Asklepios' vader Apollo. De hond met zijn uitzonderlijke speurzin symboliseert de zoektocht naar de geneeskrachtige planten in de natuur. Men had de gewoonte om in de tempels van Asklepios hanen te offeren om genezing af te smeken of, als de dood niet meer te vermijden was, te smeken om de ziel van het slachtoffer te begeleiden naar de Onderwereld. Om maar een voorbeeld te geven: nadat Socrates de gifbeker had leeggedronken, zei hij nog aan zijn makker Crito dat hij zeker niet mocht vergeten een haan te offeren aan de god van de geneeskunde.

“Crito, we zijn een haan verschuldigd aan Asklepios; betaal hem, vergeet het niet!”⁽²²⁾

Andere symbolen

Dit waren de belangrijkste attributen die Asklepios met zich meedroeg, daarnaast werd hij ook nog geassocieerd met

- ☞ De **wereldbol**, symbool van kennis en universaliteit
- ☞ De **adelaar**, symbool voor oordeelsvermogen en rechtvaardigheid
- ☞ De **kop van een ram**, verwijzend naar de therapie van de dromen en de waarzeggerkunst
- ☞ De **dennentak**, afkomstig van een boom die steeds groen blijft en dus de wedergeboorte symboliseert.

²² De geneeskunde, van magie tot wetenschap, 1997, p51

4. Esculaap versus caduceus

Eén van de belangrijkste symbolen van Asklepios was de esculaap, de staf omringd door **een** slang. Nu bestaat er ook nog een ander symbool dat hier sterk op lijkt, namelijk de staf waarrond **twee** slangen naar boven kruipen en waarop vaak ook nog vleugels zijn terug te vinden. Dit symbool heet de caduceus. De twee hebben wel degelijk een verschillende oorsprong en betekenis, maar worden vaak met elkaar verward en tegenwoordig beide gebruikt als symbool voor de geneeskunde. Er heerst hier een eeuwig **misverstand**, dat nu even uit de wereld moet geholpen worden...

Het onvervalste symbool voor artsen en geneeskunde is wel degelijk de staf van Asklepios, de esculaap.

De specifieke oorsprong van de andere icoon, de caduceus, is niet bekend, maar stamt waarschijnlijk uit de Grieks-Romeinse mythologie. Het was het attribuut van de god Hermes (Lat. Mercurius), de boodschapper onder de goden die ook wel eens beschouwd werd als bringer van vrede. De Romeinen gebruikten de caduceus als symbool voor de vrede en vertelden mythen rond Mercurius die, toen hij twee slangen met elkaar zag vechten, zijn staf tussen de twee wierp en zo een eind stelde aan het gevecht. De slangen kronkelden zich rond de staf en verstijfden.

Maar Hermes had niet alleen de reputatie van vredebrenger, maar hij was ook de god van de handel en de weelde: twee domeinen die soms een zekere graad van oneerlijkheid inhielden, vandaar dat Hermes ook wordt aanzien als patroon der dieven. Het foute gebruik van de caduceus als symbool van de geneeskunde legt een verband tussen artsen en dieven, wat over het algemeen totaal onterecht is. Sommige dokters waren effectief wel kwakzalvers en waren enkel uit op geld, maar dat mag zeker niet veralgemeend worden.

Een ander spijtig toeval is het feit dat Hermes de taak had om de doden te begeleiden naar de Onderwereld, en hij hield daarbij – jawel – zijn caduceus in de hand. De link naar de geneeskunde heeft hier een luguber karakter.

Maar ondanks het feit dat de caduceus van Hermes geen verband houdt met de geneeskunde, speelde Hermes toch een kleine rol in de mythe rond Asklepios. Hij was het immers, die baby Asklepios bevrijdde uit de baarmoeder van zijn dode moeder Koronis, en hem bij de centaur Chiron bracht.

Oorsprong van het misverstand

Waarop berust dit misverstand dan wel? Hoe komt het dat men de twee symbolen is beginnen verwarren met elkaar? Hierover bestaan vier mogelijke theorieën.

- ☞ Een eerste mogelijkheid is dat men rond de jaren 1500 de caduceus is beginnen gebruiken als symbool voor de **drukkers**. Zij vervulden immers de rol van boodschappers, ze brachten informatie over via hun drukwerk. Daarnaast waren zij ook zakenlui, dus het symbool van Hermes was hier wel op zijn plaats. Ook op cursussen en studieboeken voor studenten geneeskunde werd het symbool gedrukt, en op zekere dag is men beginnen geloven dat de caduceus niet stond voor de drukkersgilde, maar voor de medische wetenschap.
- ☞ Ten tweede is er ook iets fout gegaan met het medisch symbolisme in het jaar 1902, toen een kapitein van het **Amerikaanse leger** de caduceus uitriep tot symbool voor het medisch korps, omdat hij de symmetrische en sierlijke slangenstaf mooier vond dan het alom bekende ‘rode kruis’. Het Britisch Royal Army Medical Corps koos daarentegen de esculaap als embleem.
- ☞ Ten derde kunnen we nog een verklaring vinden die stamt uit de Middeleeuwen: toen gebruikten de **alchemisten** de caduceus als symbool, omdat Hermes’ staf zaken als duistere kennis en hermetische geheimen van de alchemie evocert. Later werd de link gelegd naar de algemene geneeskunde.

- ∞ Een laatste verklaring is het feit dat de **apothekers** uit de 16de eeuw de caduceus verkozen als embleem voor hun beroep. Deze apothekers werden tegelijk in de antieke farmacologische traditie als in de alchemie opgeleid, waardoor er nadien een gelijkheid tussen de twee symbolen is ontstaan.

Misschien komt dit betoog overbodig over en doet het er nu niet meer toe welk symbool er nu juist gebruikt wordt voor de medische wetenschap, zolang die maar wel vaart. Mensen associëren de twee symbolen met de geneeskunde, en zolang daar enkel de goede (vereiste) eigenschappen van een arts mee overeenkomen, kunnen we niet echt spreken over een drama. Toch kan het alleen maar goed zijn de juiste symboliek te gebruiken voor het juiste beroep, want symbolen zijn er om juist gebruikt te worden.

5. Geneeswijzen in asklepieia

Vanaf het begin van de 6de eeuw voor Christus verschenen overal rond de Middellandse Zee een soort religieuze hospitalen, asklepieia genoemd. Hier gingen religie en therapie hand in hand. Deze asklepieia werden meestal buiten de stad gebouwd, in gezonde, rustige omgevingen. Voorbeelden zijn de asklepieia van Tricca, Epidaurus, Kos en Pergamon.

Therapie

In de asklepieia ging men als volgt te werk om een zieke te genezen.

De patiënt werd door baden, vasten en offeren voorbereid op de behandeling. Dan werd hij een nacht lang ondergebracht in de hoofdtempel van het complex, gewijd aan Asklepios himself. Hier bracht hij dan een nachtje door en men maakte gebruik van **droomtherapie**: in de dromen van de patiënt verscheen dan Asklepios om de zieke raad te geven. Dit proces werd enkoimesis in het Grieks en **incubatio** in het Latijn genoemd, en werd pas populair in de 4de eeuw voor Christus. De volgende morgen was het aan de patiënt om zijn droom te interpreteren en uit te voeren wat de goddelijke genezer hem had voorgeschreven. Om Asklepios te bedanken gooide men goudstukjes in de heilige fontein van het complex en hing men ex-voto's aan de muren van het gebouw. De behandelingen in de asklepieia waren voor iedereen gratis, zolang de god achteraf maar bedankt werd door de patiënt. Vaak offerde men een **replica** van het genezen orgaan of lichaamsdeel. Zo heeft men talrijke beeldjes teruggevonden van benen, armen, en dergelijke. Op de muren van de asklepieia heeft men heel veel inscripties teruggevonden van verhalen over mensen die dankzij hun behandeling in het centrum zijn genezen.

Enkele voorbeeldjes

Nu volgen enkele voorbeelden van zulke verhalen die teruggevonden zijn in de ruïnes van het asklepieion van Epidaurus: ⁽²³⁾

- ☞ **Ambrosia**, een Atheense vrouw, was aan één oog blind. Eerst geloofde ze niet in de asklepische genezingsprocessen, maar dat veranderde snel toen Asklepios verscheen in haar dromen. Hij beloofde haar dat ze zou genezen als ze na de behandeling een zilveren varken zou offeren aan zijn altaar, als herinnering aan haar ongeloof. Daarna sneed hij in haar droom haar oogbol uit, behandelde het oog met enkele geneeskruïden en zette het oog terug in de kas. De ochtend nadien verliet ze het asklepieion, en haar oog was genezen.
- ☞ **Agestratus** werd door Asklepios genezen van hoofdpijnen die zo hevig en onhoudbaar waren dat hij nooit meer kon slapen.
- ☞ **Gorgias** had een pijn in zijn borstkas gekregen en had daar een lelijke wonde aan overgehouden. Hij sliep één nacht naast het altaar van Asklepios en toen hij wakker werd, hield hij de pijlpunt in zijn handen en zijn huid was helemaal gaaf.
- ☞ **Euhippus** had al zes jaar te kampen met een irritant probleem: een speerpunt zat vast in zijn kaak. Tijdens zijn nacht bij het altaar trok Asklepios de speerpunt uit zijn gezicht en de volgende morgen vertrok hij huiswaarts met de speerpunt in zijn handen.

Geschenkjes aan de god

De cultus van Asklepios was ontstaan aan het begin van de 6de eeuw voor Christus, dus ze was wel degelijk van Griekse oorsprong. Maar ook in het oude Rome had de cultus enorm veel succes na 291 voor Christus. Er zijn heel veel terracotta beeldjes en afbeeldingen teruggevonden van lichaamsdelen die de patiënten offerden aan hun genezer. Volgens de Romeinse gewoonte schilderde men trouwens mannelijk vlees rood en vrouwelijk vlees roze of wit. De terracotta beeldjes hadden dus uiteenlopende kleuren.

²³ www.med.virginia.edu/hs-library/historical/antiqua/textd.htm

In Italië weet men meer dan honderd voormalige asklepieia liggen. Het merendeel bevond zich in het midwesten. Maar ze waren niet allemaal gewijd aan Asklepios, want er waren ook nog andere goden en godinnen die voor een deel instonden voor de gezondheid en de genezing. Denk maar aan Diana's (Gr. Artemis) sanctuarium in Nemi. Toch was Aesculapius de voornaamste en de populairste genezende godheid.

Specialisatie

De asklepische centra waren ook niet allemaal gelijk aan elkaar. Er waren – wat je nu zou noemen – gespecialiseerde klinieken.

- ∞ Bijvoorbeeld was er in Ponte di Nona, zo'n 15 kilometer ten oosten van Rome, een landelijk complex waar hoofdzakelijk beeldjes van handen en voeten zijn teruggevonden. Dit zijn precies die lichaamsdelen die geregeld gekwetst worden tijdens het werk in de landbouw.
- ∞ In het stadje Veii bevond zich een asclepieion dat Campetti heette. Daar heeft men enorme hoeveelheden mannelijke en vrouwelijke voortplantingsorganen (of toch replica's ervan) teruggevonden. Men weet niet precies of het hier ging om een centrum dat gespecialiseerd was in vruchtbaarheidsproblematiek of in seksueel overdraagbare aandoeningen, die gemakkelijk kunnen worden opgedaan in een broeiende stad...

Het asclepieion te Epidaurus

Eén van de drukst bezochte centra was wel degelijk het asclepieion van Epidaurus. Het centrum werd reeds opgericht in de 6de eeuw voor Christus op de top van een heuvel nabij de stad. De populariteit van Asklepios en zijn cultus zorgden ervoor dat het asclepieion te Epidaurus al gauw kon uitbreiden: in de 4de en 3de eeuw voor Christus bouwde men er monumentale gebouwen zoals de tempel en het altaar gewijd aan Asklepios, het Tholos, het Abaton, en dergelijke. Later construeerde men in Epidaurus onder andere ook nog het befaamde theater, de thermen, het Palaestra, etc. Het asclepieion van Epidaurus overleefde tot het einde van de oudheid en beleefde tijdens de Romeinse periode nog een bloeitijd in de 2de eeuw na Christus.

Eindbeschouwing: Links naar het heden

Zaken die uit de Romeinse tijd zijn overgebleven op het vlak van de geneeskunde, dingen die overeenkomen met ons huidige tijdperk, maar ook zaken die t.o.v. toen fel veranderd zijn, die niet meer te herkennen zijn en in sommige gevallen is dat echt een geluk...

- ☞ Het duidelijke verschil tussen rationele en religieuze geneeskunde in het Oude Rome was toch wel zeer opvallend. Men koos vrij welke methode men wilde proberen om van zijn ziekte af te komen. In onze huidige maatschappij kennen we iets soortgelijks: ook nu is er een aanbod aan verschillende geneeswijzen. Meestal stappen we met ons probleem naar een gewone huisarts of naar een specialist, die beide pathologisch te werk gaan. Naast de pathologie bestaan er nog vele andere visies zoals acupunctuur, aromatherapie, homeopathie, kraken, ...
- ☞ In verband met de droomtherapie kan ook een link gelegd worden naar het heden. De droomtherapie in de asklepieia kan overkomen als puur bijgeloof en één hoop fabeltjes, maar volgens mij zijn daar wel degelijk mensen genezen, al was het maar van een portie hevige hoofdpijn of van een depressie. Als men iemand wil genezen, dan moet de ingesteldheid van de patiënt goed zijn. Als hij niet wil genezen, zal het veel moeilijker gaan: cfr. kankerpatiënten die al dan niet willen vechten voor hun leven. Mensen die naar asklepieia gingen, hadden alleszins al de juiste mentaliteit om te genezen en volgens mij zijn er een hoop genezen dankzij hun geloof alleen al.
- ☞ Esculaap en cadeuceus zijn symbolen die stammen uit het Grieks-Romeins tijdperk en die nu nog steeds gebruikt worden. De cadeuceus wordt verkeerdelijk gehanteerd, maar de esculaap heeft nog steeds dezelfde betekenis als meer dan 2000 jaar geleden.
- ☞ De plastische chirurgie zoals wij die nu kennen is veel complexer dan die uit de Romeinse tijd, maar de basis ligt in Rome.
- ☞ In het Oude Rome wist men reeds heel goed dat men geen patiënt kon behandelen als die tegenstribbelde en niet wou meewerken. De dokters hadden zeer goed door dat ze hun patiënten moesten geruststellen. Dat is natuurlijk nog steeds niet veranderd.
- ☞ De verdoving kon in die tijd wel een pak beter. Nu dient verdoving om de patiënt minder pijn te laten voelen, toen gebruikte de dokter verdovingsmiddelen om het zichzelf gemakkelijker te maken. We kunnen ons niet inbeelden dat een zieke op een operatietafel wakker wordt, maar toen gebeurde dat wel eens.
- ☞ Er was toen geen medisch team in het leger zoals wij dat nu kennen: van een soort 'Rode Kruis' hadden de Romeinen nog nooit gehoord. Nu springt men in het leger iets delicates om met de gewonden dan toen...
- ☞ Het chirurgisch materiaal dat men in Rome gebruikte is opvallend gelijkend aan het huidige instrumentarium. Op dat vlak waren de Romeinen dus wel ver geëvolueerd. Zaken als de katheder, de forceps en de scalpel zijn sindsdien weinig of niets veranderd.
- ☞ Tegenwoordig kijken wij wel iets anders aan tegen onze artsen dan de Romeinen. Heel vreemd, maar toen werden artsen (zeker in het begin) vreemd bekeken en omdat het vaak Grieken waren, werden ze bespot met racistische opmerkingen. In onze maatschappij zijn dokters mensen met een hoog diploma, die enig aanzien genieten. Men ziet in onze maatschappij het nut en de luxe van een dokter in de buurt in, maar in Rome was men hypocriet: dokters waren handig, maar toch moest men er niet van weten. Vandaag kennen de mensen die in kleine dorpen leven ook allemaal 'den dokter', en net als 'den pastoor' is 'meneer dokter' iemand waar men dan naar opkijkt, iemand die gestudeerd heeft en veel verdient.
- ☞ Dokters zijn vandaag mensen die zware studies hebben aangegaan aan de universiteit. Zoiets bestond niet in de Romeinse tijd. Om het even wie kon dokter worden, wat nu niet denkbaar is.

- œ De huidige Orde der Geneesheren valt op sommige vlakken te vergelijken met het geslacht der Asklepiaden.
- œ Opvallend is dat vrouwen toen ook het beroep van arts mochten uitoefenen. Dat mocht helemaal niet in de Griekse maatschappij (daar waren zelfs vrouwelijke vroedvrouwen verboden), dus op dat vlak waren de Romeinen wel hun tijd vooruit. (zie bijlage!)
- œ De Romeinen kenden reeds anticonceptie. De namen weliswaar niet de pil, maar men kende kruiden die de eisprong tegenhielden. Ook planten die abortus teweegbrachten waren gekend.
- œ Het Romeins inzicht in het lichaam van de mens was niet schitterend en betekende niets vergeleken met wat we nu kennen, maar toch zijn er een aantal zaken die afkomstig zijn uit die tijd of die men in die tijd al kon en waar we toch even bij kunnenilstaan. Het verschil tussen aders en slagaders, het ademhalings- en spijsverteringsstelsel, het feit dat zenuwen in verbinding staan met hersenen en ruggenmerg, de opvatting van Lucretius over het gehoor, die van Galenus over de ooglen, de keizersnede, de correctie van een foute ligging van een foetus, de plastische chirurgie, pleisters, zetten van breuken, het steriel maken van het chirurgisch materiaal d.m.v. vuur, het verwijderen van staar uit een oog, het uitvoeren van schedelboringen, ... Zo dom en onwetend was de Romeinse geneesheer nu ook weer niet!

Bronnen

Literatuur

Thierry Appelboom & Christine Bluard (1997), 'De geneeskunde, van magie tot wetenschap', uitg. Mercatorfonds, Antwerpen

Dr. J.F. Drinkwater & Dr. Andrew Drummond (1996), 'De Wereld der Romeinen', uitg. Zuid Boekproducties, Lisse

Henk Dijkstra (en medewerkers) (1994), 'Zorg voor geest en lichaam, de wording van Europa', uitg. HD Uitgevers, Hilversum en M&P uitgeverij, Weert

Eric Moormann & Wilfried Uitterhoeve (1987), 'De klassieke mythologie in de kunst', uitg. SUN, Nijmegen

Jaques André (1987), 'Être médecin à Rome' (1987), uitg. Les Belles Lettres, Parijs

Internet

<http://med.virginia.edu/hs-library/historical/antiqua.htm>

<http://journalclub.org/stamps/asclepios.html>

<http://sculpturegallery.com/sculpture/asclepios.html>

<http://www.ualberta.ca/~msauofa/iatros/hermes.html>

<http://www.culture.gr/2/21/211/21104a/e211da03.html>